

## Roma Mimarlığı: Ders 18 Transkript

2 Nisan, 2009 << [back](#)

### 1. Bölüm. Timgad: Kuzey Afrika'da İdeal İkinci Yüzyıl Roma Kolonisi

[00:00:00]

**Profesör Diana E.E. Kleiner:** Günaydın. Bugünkü dersimizin adı “Vatan Evladı: Kuzey Afrika'da İmparatoru Onurlandırmak”. Kimdi bu vatan evladı? Onu daha önce, son dersimizde gördük. Adı Lucius Septimius Severus'du ve Roma'nın M.S. 193 - 211 yıllarındaki imparatoruydu. Lucius Septimius Severus'u burada, Mısır'da ele geçen, şimdi Berlin'de bir müzede bulunan bu olağanüstü, yuvarlak ahşap boyanmada ailesiyle birlikte görüyoruz. Resmin sağında Septimius Severus'u görüyorsunuz. Solda meşhur peruğu ve incileriyle karısı Julia Domna; altta ise oğulları yer alıyor. Sağda, burada Caracalla ve senatonun ölümünden sonra aldığı *damnatio memoriae* kararı nedeniyle yüzü silinmiş olan Geta.

Julia Domna'nın Suriyeli olduğunu ve Bassianus adında bir rahibin kızı olduğunu öğrendik. Septimius Severus da Kuzey Afrika'da doğmuştu. İtalya dışında doğmuş olan üçüncü imparatordu. Hatırlayacağınız gibi, Traianus ile Hadrianus İspanya'dan gelmişti, Septimius Severus da Kuzey Afrika'dan geldi. Tahta geçip imparator olduktan sonra, tüm vatan evlatları gibi, o da vatanında onurlandırıldı. Leptis Magna onun döneminde belirgin bir şekilde yenilendi. Bugün sözünü etmek istediğim konu da bu yenilenme ve Leptis Magna'nın genel olarak tarihi ve mimarisi.

Fakat o konuya geçmeden, bu coğrafyada Romalılar gelmeden önce neler yaşandığı bilmemizde yarar var. Dönem ödevi olarak İtalya dışından, eyaletlerden konu ya da şehir planı seçenleriniz zaten biliyordur; buralarda olan biteni anlamak, analiz edebilmek için sadece merkezde yani Roma'da yaşananları, oradan buralara gelen unsurları bilmemiz yeterli olmaz. Aynı zamanda o yapının inşa edildiği yerin yerel kültürünü, Romalılardan önceki uygarlığını da bilmeniz gerekir. Eyaletlereki Roma mimarlığının büyüleyici tarafı da, bu mimarının bu iki şeyi birleştirmiş olmasıdır. Burada sadece Roma'dan gelenler söz konusu değildir. Bir de Romalı unsurlarla karışan yerel unsurlar vardır. Böylece eyaletlerin her birinde ortaya kendine özgü özellikler çıkar.

Sonuç olarak, incelediğimiz bölgeyi yani bugünkü konumuz olan Kuzey Afrika'yı anlamak kesinlikle hassas bir öneme sahiptir. Romalılar Kuzey Afrika'ya gelmeden önce bölge Kartacalıların egemenliğindeydi. Bu coğrafyada uzun bir Kartaca Dönemi yaşanmıştı. Konuşulan dil neo-Pun (Pön) ve Berber dilleriydi. Neo- Pun (Pön) dili, bölgede Latince'nin önemli bir dil haline gelmesinden sonra bile kullanılmaya devam edilmişti. Yunanlar bazı etkiler olsa da, burada dünyanın başka yerlerinde kurdukları gibi güçlü yerleşimler kurmadılar. Zaman içinde bölge Romalılar tarafından

kolonileştirilmeye başlandı. Afrika'nın kuzeyinde çok sayıda koloni şehri kuruldu.

Burada Batı İmparatorluğu'nun bir haritasını görüyoruz. Burada sadece Roma, Ostia ve Pompeii gibi, daha önce konu ettiğimiz şehirleri değil, Afrika kıtasını da görüyoruz. Bu bölgede çok sayıda Roma şehri var ama biz bugün sadece ikisinden söz edeceğiz; burada bulunan Timgad yerleşimi ve Leptis Magna yerleşimi. Harita önümüzdeyken lütfen Leptis Magna'nın deniz kıyısında olduğunu not edin. Aslında burası çok önemli bir limandı ve konumu, bu kadar büyümesinin ve antik dönemde önemli bir yer haline gelmesinin nedenlerinden biriydi. Timgad ise kıyıdan biraz içerdeydi. Leptis Magna'nın bir liman olduğunu düşünürseniz; buradan Roma döneminin, başta Ostia olmak üzere ana limanlarına erişiminin ne kadar kolay olduğunu elbette, siz de görürsünüz. Bu nakliye ve ulaşım kolaylığı Leptis Magna'nın gelişiminde önemli bir rol oynamıştı.

Bu iki yerleşimi özellikle seçmiş olmamın nedenine gelince; bugün daha çok Leptis'ten söz edeceğiz. Ama Timgad'ı da göstermek istedim çünkü, bu ikisi arasında ilginç bir zıtlık var. Her ikisi de çok iyi durumda korunmuş Roma kalıntıları var. Ama ilginç bir şekilde birbirlerinden farklıdır. Bu durumun analiz edilmesi çok önemli. Leptis Magna'nın daha uzun bir Roma geçmişi vardır -- Kartaca geçmişi de vardı -- Ama göreceğimiz gibi, Romalıların burada inşaatlara daha M.Ö. 1. yüzyılda başlamış olması çok önemlidir. Önce Augustus zamanında, sonra Hadrianus zamanında yapılar inşa edilmiş, Septimius Severus zamanında da şehir yenilenmişti. Yani burada sadece yerel yapılar, binalar veya gelenekler değil, Septimius Severus öncesine tarihlenen erken Roma mimarisi de vardı.

Timgad'da ise her şey sıfırdan yapıldı. Traianus M.S. 100'de burada bir şehir kurmaya karar verdiğinde burası boştu ve Romalılar şehri kurarken ideal planlarını uygulama fırsatı buldular. Bu hava fotoğrafında, M.S.100'de Traianus zamanında kurulan Timgad'ın o zaman nasılsa, bugün de aynı şekilde kaldığını görüyoruz. Tepeden gördüğümüz bu şehir, Romalıların olanakları olduğu zaman; yani etrafta uğraşmak zorunda kaldıkları başka yapılar, başka gelenekler, başka tapınaklar ya da benzeri yapılar olmadığı zaman nasıl bir ideal Roma şehri kurduklarını gösteren en iyi örneklerden biridir.

Bu da gördüğünüz gibi, aynen M.Ö. 4. yüzyıl Ostia'sında tanımladığımız özelliklere yani bir *castrum* planına sahip. Bir askeri kamp gibi düzenlenmiş. Gördüğünüz gibi, son derece düzgün, dikdörtgen veya kare şeklinde. Etrafı duvarlarla çevrili. İki anayolu var; *cardo* ve *decumanus*, tam şehrin ortasında kesişiyorlar. Tam bu kesişme noktasında, *castrum* tipi şehir planlamasında alışlageldiği üzere bir forum inşa edilmiştir. Hava fotoğrafında kesişme noktasındaki bu forumu da görüyorsunuz. Forum büyük dikdörtgen bir alan. Bir bazilikası var. Kısa kenarlardan birinin üstünde bir tapınağı var. Forumla ilgili burada gördüklerinizden başka bir

şey göstermeyeceğim ama daha önce gördüğümüz diğer örneklere çok benziyor. Burada, yine tepeden Timgad'daki tiyatroyu görüyorsunuz. Yine her zamanki plana sahip ve burada da forumun çok yakınında.

Bu hava fotoğrafında şehrin geri kalan kısmına bakarsanız, şehrin tamamının düzenli olduğunu görebilirsiniz. Şehrin içinde, tam da Romalıların olmasını istedikleri gibi, son derece düzgün yollar ve düzgün *insula*'lar yani yapı blokları var. Bu arada Timgad'ın modern konumunu bilmeniz açısından söylüyorum; şehir bugün Cezayir sınırları içinde bir plato üzerinde kurulmuştur. Bu hava fotoğrafında gördüğünüzü umduğum bir şey daha var. Belli yollara dikkatli bakarsanız; özellikle buradakine – belki buradaki daha net - burada, kuruluş biçimi; genel planı aynı olsa da Ostia'dan ve diğer şehirlerden farklı bir şey olduğunu göreceksiniz. Burada yol kenarlarında sütunlar vardır. Sütunlu yolların Roma'da ya da İtalya'da hiç olmadığını ama eyaletlerde yaygın olarak kullanıldığını söylemiştik. Burası batı eyaletlerinden biri. Doğuda daha da yoğun olarak kullanıldıklarını göreceğiz. Yani burada, son derece etkileyici bir sütunlu yol görüyorsunuz.

Timgad şehrindeki bu sütunlu yollardan birinden bir ayrıntı görüyoruz. Yolun günümüzdeki durumu. Yol kenarı boyunca dizilen bu sütunların, yolun bir yerinden başka yerine baktığınızda oluşturduğu manzarayı görüyorsunuz. Gerçekten çok ilginç. Sanki yolun sonundaki taka doğru ilerliyorlar. Birazdan bu takı, Timgad yapılarına bir örnek olarak göreceğiz. Çok iyi durumda korunmuştur. Şehir, Traianus tarafından kurulduğu için bu da genellikle Traianus Takı olarak adlandırılır ama M.S. 2. yüzyıl sonlarına ait olduğu inanılan bu tak kesinlikle Traianus Takı değil. Ama hala, öyle alışıldığı için Traianus Takı deniyor.

Burada takın günümüzdeki durumundan bir ayrıntı görüyoruz. Bunu, geçen ders gördüğümüz Forum Romanum'da, Septimius Severus'un doğuda Parthlara karşı kazandığı zaferin onuruna inşa edilen ve erken 3. yüzyıla tarihlenen Septimius Severus Takı ile kıyaslamak, sanırım ilginç olur. Ve sanırım, bakar bakmaz neden bu ikisini seçmiş olduğumu anlamışsınızdır. Bunun nedeni, bunların sadece kabaca çağdaş olmaları değil; aynı zamanda her ikisinin de ortada büyük bir kemer, iki yanda daha küçük birer kemerden oluşan üç açıklığının olmasıdır. Bu yapının M.S. 2. yüzyıl sonlarına tarihlendiğini, bunun ise M.S. 3. yüzyıl başlarından önceye, kesin söylemek gerekirse 203 yılından önceye ait olmayacağını düşünürsek, bunun da geçen ders sözünü ettiğimiz bir konuya örnek oluşturduğunu görürüz. Forum Romanum'daki Septimius Severus Takı'nın Roma'da korunagelen en erken üç kemerli Roma takı olduğunu, ama Güney Fransa'da, bugün adı Provence olan Orange'da, olasılıkla Tiberius'a ait, daha erken bir üç kemerli tak örneği bulunduğunu söylemiştik.

Bu konuyu gündeme getirmiştik çünkü, genel kanı fikirlerin merkezden eyaletlere yayıldığı şeklindeydi. Bu, bazı fikirlerin de tam tersine önce eyaletlerde ortaya çıktığını oradan Roma'ya gittiğini gösteren bir örnek olabilir. Ama Roma'da da, günümüze ulaşmamış, bilmediğimiz, 3. yüzyıl başından daha erkene tarihlenen üç kemerli taklar olabilir. Ama burada, dünyanın tamamen farklı bir yerinde, eyaletlerden birinde, Forum Romanum'daki Septimius Severus Takı'ndan daha önce yapılmış bir üç kemerli tak örneğimiz var. Bu örnek, hem bu fikrin Septimius Severus'dan önce var olduğunu daha açık bir şekilde görmemizi sağlar hem de fikrin Roma'dan ziyade eyaletlerde doğmuş olma olasılığı arttırır.

Bu takla Forum Romanum'daki Septimius Severus Takı arasındaki diğer önemli fark -- aslında iki fark var; ama asıl önemli olan, bu taktaki görsel efektlerin çoğunun sütun, niş, alınlık gibi arkitektonik unsurlara dayanıyor olmasıdır. Roma'daki Septimius Severus Takı'nda dışa taşkın sütunlar gibi unsurlar da kullanılmış ama burada, bu efektler geniş ölçüde üzerindeki figürlü kabartmalarla sağlanmıştır. Küçük kemerlerin üstündeki paneller; frizler; her yer kabartmalarla bezelidir. Burada ise bunu görmüyoruz. Belki bunun da bazı heykel bezemeleri vardı. Olasılıkla tepesinde *quadriga*'lı bir grup veya başka heykeller ya da belki bu iki nişin içinde heykeller vardı. Ama burada hiç kabartma, figürlü kabartma yok. Bunun yerine dediğim gibi, yüzeyi mimari elemanlarla hareketlendirilerek, her kimin onuruna dikilmişse onun için ilginç bir reklam panosu haline getirilmiş. Örneğin, yüksek kaideler üzerinde büyük Korinth sütunları görüyoruz. Kaidelerde bezeme yok. Eğer çok dikkatli bakarsak, burada daha küçük sütunlar var. Başlıklar nişlerin iki yanında hala duruyor. Yani burada küçük sütunlar da vardı. Büyük sütunlarla küçük sütunlar arasında ilginç bir zıtlık yaratılmış.

Yukarıdaki alınlığa da dikkatli bakarsanız, bunun kemerli bir alınlık olduğunu görürsünüz. Bunlara bazen parçalı alınlık da denir. Ve gördüğünüz gibi, bu sadece kemerli alınlık değil; kemerli kırma alınlık. Alt kısmı tam değil, iki yanda kırılma var. Roma mimarlığında bu üçgen veya kemerli kırma alınlıklara, bu sütunlu mimarinin geleneksel kurallarını gönüllü olarak bozma eğilimine karşı gittikçe artan bir ilgi görüyoruz. Burada gördüğümüz de budur. Sonuç olarak, cepheler tümüyle mimari unsurlarla canlandırılmıştır. Bu imparatorluğun bu coğrafyasında görülen ilginç bir fenomendir. Sanırım burada, içinde bulunduğu çöl ortamıyla mükemmel bir uyum içinde olan taba rengi yerel bir kireçtaşının kullanılmış olduğunu görebiliyorsunuz. Yani Timgad'daki Traianus Takı yerel taşlarla inşa edilmiştir.

## **2. Bölüm. Augustus Dönemi'nde Leptis Magna [00:15:52]**

Kumdan söz ettik, dünyanın bu bölgesinde çok fazla kum var. Burası aslında bir çöl; özellikle de, göreceğimiz gibi, Leptis Magna'nın etrafı çölle kaplı. Timgad bugün Cezayir'de; Leptis Magna ise Libya'da ve hayranlık uyandıran bir ören yeri. Leptis Magna'nın başından Septimius Severus'un

doğumunda kadar zaman dilimindeki tarihi üzerine birkaç kelime söyleyelim. Burasının bir liman kenti olduğunu söyledim. İlk başta burası bir Fenike limanıydı. Daha sonra Kartacalıların egemenliği altına girdi. Yunanlarla bazı ilişkileri olmuştu. Afrika'nın, Leptis Magna'nın da bulunduğu bu bölgesi Tripolitania olarak biliniyordu ve Kartacalıların egemenliğindeydi. Yunanların bazı ilişkileri oluyordu ama bu ilişki Roma imparatorluğunun yayıldığı diğer bölgelerde olduğu kadar yoğun değildi. Leptis Magna daha sonra Romalıların eline geçti ve bölge koloni haline getirildi; Tripolitania bir koloni oldu.

Yapılaşma dediğim gibi, daha Geç Cumhuriyet Dönemi'nde ve Augustus Dönemi'nde başlamıştı. Augustus Dönemi mimarlığından korunan çok önemli bir yapıyı göreceğiz. Hadrianus zamanında da Leptis Magna'ya olan ilgi devam etti ve şehre yeni yapılar eklendi. Sonra da Septimius Severus zamanında yani M.S. 3. yüzyıl başlarında şehir belirgin bir biçimde yenilendi. Burası 3. ve 4. yüzyıllarda da gelişmeye devam etti, fakat M.S. 5 yüzyılda ciddi bir Vandal saldırısıyla karşılaştı ve bu dönemde şehir çöktü. Bizans Dönemi'nde kısa bir rönesans yaşandı ve bu dönemde Bizans surları, bir de kilise inşa edildi. Ortaçağdan sonra da şehir terk edildi. Ardından hazine avcılarının taşları, heykelleri söküp götürmekten çekinmedikleri bir yer haline gelmiştir.

Ama şanslıyız ki, zamanla rüzgarlar sayesinde kumlar görevini yapmış ve şehrin önemli bir bölümünü kaplamıştır. Böylece o ana kadar hazine avcılarınca yağmalanmamış ne varsa kumların altında kalmış, korunmuştur. Şehir 2. Dünya Savaşı'na kadar da kum altında kalmıştır. O dönemde yani 20. yüzyıl ortalarında Tripolitania İtalyan idaresindeydi. 2. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında İtalyan arkeologlar burada kazı yaptılar ve şehri ortaya çıkardılar.

Bugün Leptis Magna'ya giderseniz, buna benzer bir manzara görürsünüz. Bu, Leptis Magna'da Septimius Severus zamanında yapılan ve Severus Forumu olarak adlandırılan forumun bir hava fotoğrafı. Gördüğünüz gibi, bu da "büyük güzeldir"lerden biri. Olağanüstü geniş. Ama gördüğünüz gibi çok iyi durumda değil; çoğu yıkılmış. Bugün yapı içinde etrafa dağılmış çok sayıda sütun, entablatur, kemer parçaları gibi parçalar görüyoruz. Ama göreceğimiz gibi, elimizde yapının antik çağda nasıl bir yer olduğunu anlamamıza yetecek kadar ipucu var. Bugün arazideki heykel deposuna girerseniz, bir zamanlar yağmalanmış olmasına rağmen burada hala çok sayıda heykel olduğunu görürsünüz.

Aslında çok ilginç, bakın tam ortada bir portre var. Kim bu? Augustus. Tam ortada İmparator Augustus. Bu da bulunduğu yerin, Augustus Dönemi'nde yapıldığını ve orasının Augustus heykelleri ile bezenmiş olduğunu kanıtlar, daha doğrusu büyük olasılıkla öyle olduğunu gösterir. Depoda gördüğünüz gibi, eller, kollar gibi çok sayıda kadın, erkek gövdelerinden parçalar var. Bu da, şehrin parlak döneminde tanrı ve tanrıçaların yanı sıra imparator

ailelerinin, yerel magistratların çok sayıda heykeli ile yoğun bir biçimde bezeli olduğunu göstermektedir.

Bu, Leptis Magna'nın planı; antik dönemde olasılıkla böyleydi. Buraya bakarsanız, bunun bir liman kenti olduğunu rahatlıkla anlayabilirsiniz. Bir liman yapılmış. Burası Akdeniz. Nehrin denize karıştığı yer. Nehrin hemen altına bakarsanız, kabaca yuvarlak bir alan görürsünüz. Orası Leptis Magna'nın limanı. Portus'daki Claudius Limanı'ndan çok da farklı değil. Ve M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren Septimius Severus Dönemi sonlarına kadar şekillenen şehrin geri kalanı görüyorsunuz. Dikkatli bakarsanız yapıları seçebilirsiniz. En üstte, limana en yakın olan Eski Forum. Buradan kısaca söz edeceğiz.

Buradan sola doğru giderseniz, tiyatroyu görürsünüz. Onu görmesi kolay. Tiyatro Augustus zamanında yapılmış. Tiyatronun sağında, iki tane yuvarlak görüyorsunuz. Orası da, yine Augustus zamanında inşa edilmiş olan pazaryeri. Burada, aşağıda büyük bir hamam yapısı var. Hadrianus zamanında yapılan imparatorluk hamamı tipinde bir hamam. Hamamın hemen üstünde forumu görüyorsunuz. Bazilika, tapınak. Tüm bunlar Septimius Severus zamanında yapılmış. Burada, altta, Hadrianus Hamamı'nın solunda, yollardan biri üzerine Septimius Severus onuruna inşa edilmiş bir tak var. Bugün bu yapıdan da söz edeceğiz.

Augustus Dönemi kalıntıları ile başlamak istiyorum. Leptis Magna'dan iki Augustus yapısı göreceğiz. İlki pazaryeri, diğeri tiyatrodur. Her ikisi de her açıdan ilginç yapılardır. Burada pazaryerinin Augustus zamanında nasıl bir yer olduğunu gösteren, restore edilmiş bir görüntüsünü görüyorsunuz. Bu çizim Ward-Perkins'den alınmıştır. Yapının kesin olarak M.Ö. 8 yılına tarihlendiğini, yani Augustus zamanına tarihlendiğini biliyoruz. Nereden biliyoruz? Biliyoruz, çünkü burada neo-Pun (Pön) diline çevirisiyle birlikte Latince bir yazıt bulunmuştur. Bu, Augustus zamanında Roma yönetimine rağmen burada yaşamaya devam eden Kartaca halkına gösterilen bir saygı niteliğindedir. Yani yapı M.Ö. 8'e tarihleniyor.

M.Ö. 8'de inşa edilen kısmın aslında yapının sadece bir bölümü olduğunu biliyoruz. Bunlar, ortada gördüğünüz çardak tipi iki yapı, iki pazaryeriydi. Bir avlu ortasına bir veya iki yuvarlak ya da yuvarlağımsı çardak tipi yapı koymak fikri, aslında sadece Leptis Magna'ya özgü değildi. Bu tipi İtalya'dan da biliyoruz. Campania'da hala ayakta olan örnekleri var. Örneğin size gösterdiğim Pompeii Forumu'nda vardı, ama bu özelliğini konuşmamıştık. Ama bu olasılıkla, Augustus zamanında İtalya'dan Leptis Magna'ya gelen bir tasarımdı. Burada bu iki pazar çardağını görüyoruz.

Bu çardak tipi yapılara dikkatli bakarsak, burada bazı ilginç özellikler görürüz. Ortadaki bölümün, gerçekten yuvarlak olduğunu görüyoruz. Burada dairesel bir duvar; duvar üstünde de kemerli pencereler ve kapılarla oluşturulan açıklıklar var. Etrafında ise, ilginç bir şekilde

basamaklar, bunların üzerinde sütunlar var. Her iki çardakda da çatı sekizgen şeklinde yapılmıştır. Şimdi Roma'da, Campania'da, Orta İtalya'da veya eyaletlerde neyin önce nerede yapıldığını konuşurken, bu çok ama çok ilginç bir durum. Bu örnekte, çok erken bir dönemde yapılmış bir sekizgen tasarım görüyoruz. M.Ö. 8 yılında, yani Augustus Dönemi'ndeyiz. Roma'da Nero zamanında inşa edilen Domus Transitoria'daki bir tür sekizgene, ardından Domus Aurea'daki tam gelişmiş bir sekizgen odaya kadar sekizgen tasarım görmemiştik. Sonuç olarak, bu tasarım acaba önce eyaletlerde ortaya çıkıp oradan mı Roma'ya gitti, yoksa ortada kayıp bazı halkalar mı var? Roma'da günümüze ulaşamamış daha erken sekizgenler var mı? Bu, ilginç ama durumu değiştirecek yeni buluntular ortaya çıkmadığı sürece yanıtlanması mümkün olmayan bir sorudur. Yani şimdilik elimizdeki veriler sekizgen tasarımın Roma'dan önce eyaletlerde ortaya çıktığını gösteriyor.

Bu çardaklar gerçekten birer pazaryeri idi. Bu arada bunların kalıcı pazarlar olmadığını söylemeliyim. Burada olasılıkla sütunların arasında, çardakların önünde, portiko sütunlarının arasında günlük, geçici tezgahlar kuruluyordu. Portiko M.Ö. 8'de henüz yapılmamıştı. Bu Augustus zamanında değil, Augustus'u ardılı olan Tiberius zamanında, M.S. 31 – 37 yılları arasında eklenmişti. İnşaat malzemeleri de farklıdır. İnşaat malzemesi, Augustus Dönemi mimarlığının gelişimini ve Leptis Magna'yı anlamamız açısından önemli bir konudur. Burada tamamiyle yerel taş kullanılmıştır. Bu çardak tipi yapıların inşasında yerel kumtaşı ve kireçtaşı kullanılmış. Bunu birazdan göstereceğim. Tiberius zamanında dış portiko eklendiğinde ise, sütunların yapımında gri bir taş kullanılmıştır. Bu da yerli bir malzemedir.

Yani burada sadece yerli taş malzeme kullanılmıştır. Bu yapıda hiç beton yok. Leptis Magna'da Augustus zamanında inşa edilen bu yapılar tamamen taştandır. Çardaklardan biri. Gördüğünüz gibi, çok iyi durumda korunmuştur. Ve yine gördüğünüz gibi, çardakların yapımında kullanılan malzeme, son derece çekici olan bu yerli kumtaşı ya da kireçtaşıdır. Alanı çevreleyen ve yine yerel bir taştan yapılmış olan gri sütunlarla arasındaki renk zıtlığını görebiliyorsunuz. Çardağa baktığımızda, biraz önce tanımladığımız, kemerli kapı ve pencereleri olan bu yuvarlak bölümün yüksek bir kaide üzerinde olduğunu görüyoruz. Bu bölümü çevreleyen sütunlar, sizin de gayet net bir şekilde gördüğünüz gibi, lon düzenindedir. Bunların bazıları sütun, bazıları ise bir tür duvar ayağıdır. Ayaklar daha geniştir ve bu geniş ayaklar köşelere yerleştirilmiş. Mimarların, bu sekizgen yapıda köşeleri dönmek için nasıl bir çözüm ürettiklerini, bunun için köşelere daha geniş, iki yana taşan ayaklar yerleştirdiklerini görmek ilginç. Burada hepsinde değil ama bazı sütunların arasında taş sekiler olduğunu görebiliyorsunuz.

Bir saniyeliğine geri dönmeme izin verin; çardakların yani *macella*'nın m-a-c-e-l-l-a – bu arada bu Latince adı, tekili *macellum*, m-a-c-e-l-l-u-m. Alanı çevreleyen portikoda sütun başlıkları, daha erken döneme ait *macellum*'lardaki İonik başlıklarının aksine Korinth düzenindedir. Bir başka ayrıntı. Bu siyah beyaz resimde taşların rengini algılayamıyoruz ama burada köşeleri dönmek için kullanılan duvar ayaklarını daha net bir şekilde görüyoruz. Aynı şekilde, ortadaki yapının kemerli açıklarının arasındaki duvar ayaklarının üstünde, yivleri oluşturan çizgileri de görebiliyorsunuz. Burada, daha az korunmuş olan ikinci çardağı görüyoruz. Burada taşın rengini, köşeleri dönen ayakları ve Augustus Dönemi'ne tarihlenen bu pazaryerinden bize ulaşan diğer kalıntıları görebiliyorsunuz.

### 3. Bölüm. Leptis Magna'daki Augustus Tiyatrosu ve Hadrianus Hamamı [00:30:00]

Augustus Dönemi'ne ait diğer yapı dediğim gibi, Leptis Magna Tiyatrosu'dur. Bu, Augustus zamanında, M.S. 1 – 2 yıllarında inşa edilmiş, çok erken bir Roma tiyatrosudur. Oldukça iyi korunmuş durumda. Bunu, Augustus zamanında inşa edildiğini bildiğimiz başka tiyatrolarla; örneğin Roma'daki Marcellus Tiyatrosu ile birlikte düşünmemiz gerekir. Bu tiyatro göreceğimiz gibi, bazı açılardan Roma'daki Marcellus Tiyatrosu'ndan daha iyi korunmuş durumdadır. Plana baktığımız zaman oldukça ilginç özellikler görüyoruz. Öncelikle, bunun da bu sömestride şimdiye kadar gördüğümüz diğer tiyatrolara çok benzer olduğunu görüyoruz. Yani o anlamda geleneksel bir yapıdır. Bunun, Yunan örneklerinde olduğu gibi bir tepe yamacına değil, beton bir tepe üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemeliyim.

İnşaatlarında öncelikli olarak taş kullanılmış olan Leptis Magna'da ve genel olarak Kuzey Afrika'da çok az beton göreceğiz. Buralardaki yapılar genellikle taştı ve çok az beton kullanılmıştı. Ama burada bir tepe yapmak için beton kullanılmış. Tiyatronun oturma sıralarını yani *cavea*'yı yerleştirebilecekleri betondan, insan yapısı bir tepe inşa etmişler. Oturma sıraları içinse yerli taş kullanılmıştır. Burada tipik bir Roma tiyatrosunun diğer özelliklerini de görüyoruz; yarım daire planlı bir orkestra; yarım daire *cavea*; *cavea*'daki kama şeklindeki bölümler yani *cunei*. Burada sahne binasını da görüyoruz. Bu sahne binası, Marcellus Tiyatrosu'ndakinin aksine çok iyi korunduğu için hakkında epey şey biliyoruz. Sahnenin üç adet çok geniş nişten oluştuğunu görüyoruz. Nişlerin önünde, nişin kavisli formuyla uyumlu olarak yerleştirilen sütunlar var. Ayrıca nişlerin ortasında, mekandan taşıyormuş izlenimi uyandıran mimari elemanlar olduğunu görüyoruz. Ve bu oldukça erken bir dönem, M.S. 1 – 2 yılları.

Resim sanatından söz ederken, özellikle M.Ö. 60'lardaki, 50'lerdeki İkinci Stil Roma resminde gerçek mimaride görmediğimiz bazı unsurları gördüğümüzü söylemiştik. O zaman bunların, ahşaptan yapılmış, dolayısı ile günümüze ulaşamamış bazı tiyatro donanımlarından esinlenmiş



olabileceğini belirtmiştim. Ama nişlerin içinde, çok iyi durumda korunmuş olan ve birazdan göreceğimiz gibi, yerel taştan yapılmış bir sütun ormanı bulunan böyle bir yapı, o dönemlerde de benzer örnekler olabileceğini ve bunların Pompeii ve başka yerlerdeki İkinci Stil resim sanatına esin kaynağı olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu da ilginç, bakarsanız – gerçi zor, planda pek görünmüyor -- ama *cavea*'nın en üstüne, *cavea*'nın üstünde orta kısma bakarsanız, bir tapınak göreceksiniz. Bu bir Ceres, C-e-r-e-s Tanrıça Ceres Tapınağı, Ceres Augusta, Ceres'in Augustus Dönemi versiyonu. Bu tepedeki tapınak, bu sömestrde daha önce sözünü etmediğimiz bir tapınak tipi; bir tiyatro tapınağı. Tiyatro tapınağı, tiyatro yapısının bir parçası olan tapınaktır. Bu, Leptis Magna'da ortaya çıkan yeni bir tasarım değil. Roma'da da, örneğin Cumhuriyet Dönemi'nde General Pompeius tarafından en üst kısmında bir tapınak yani tiyatro tapınağı olan böyle bir tiyatro yaptırılmıştı. Bu tiyatro korunagelmemiştir ama elimizde, nasıl bir yapı olduğunu anlamamıza yetecek kadar parçası vardır. O da bu tip tiyatrolardan biriydi. Burada da yine, Roma'da geliştirilen sonra bu örnekte olduğu gibi, Leptis Magna'ya gelen bir tasarım söz konusu gibi görünmektedir.

Tiyatronun tepesinde yer alan bu tapınağın burada aşağıdaki, olasılıkla daha büyük olan bir başka tapınakla aynı hat üstünde olduğuna dikkat edin. Bu tapınak *Divus Augustus*'a ya da bir grup başka *divi*'ye adanmış olabilir. Ve bilinçli bir şekilde tepedeki tapınakla aynı hizada inşa edilmiştir. Burada çok ilginç bir şey görüyoruz. Arkada bir *porticus* var. Bu tip bir *porticus*'u hatırlayacağınız gibi, örneğin Pompeii'deki tiyatrodaki, M.Ö. 80 - 70 yılları arasına tarihlenen o erken dönem tiyatrosunda görmüştük. Burada da görüyoruz ama gördüğünüz gibi bu, Pompeii'deki *porticus* gibi düzgün planlı değil. Bunun nedeni de olasılıkla burada zaten var olan yapılarıdır.

Burada, Timgad planlamasından farklı olan bir durum görüyoruz. Dediğimiz gibi, Romalılar Timgad'ı boş olduğu için istedikleri gibi düzenlemiş; orada ideal *castrum* planını uygulamışlardı. Tiyatro ve diğer her şey son derece düzenliydi. Burada ise, daha önce inşa edilen yapılarla uğraşmak durumunda kalmışlardır. Planlamayı bunları hesaba katarak yapmak zorundaydılar. Yerli halka ait örneğin tapınakları, kült binalarını kesinlikle yıkmak istemezlerdi; bu politik açıdan pek iyi olmazdı. Onlar da yıkmadılar, kendi yapılarını bunları hesaba katarak inşa ettiler ve böylece ortaya tuhaf şekiller çıktı. Seçenekleri olsaydı yapacakları şey bu olmazdı; ama buradaki durum karşısında bunu böyle yapmak zorunda kaldılar.

Bu, Leptis Magna'daki Augustus Tiyatrosu'nun bugünkü görüntüsü. Burada yine *cavea*'da olduğu gibi sütunlarda da yerli bir taşın, kumtaşı ile kireçtaşının kullanıldığını görüyorsunuz. Ama tekrar belirtelim, *cavea* beton bir temel üzerine oturuyordu. Burada daha önce saydığımız tüm özellikleri görüyoruz; Üç büyük niş, bize doğru taşan sütunlu kare

elemanlar. Burada ilginç bir sütunlu mimari manzarası yaratılmıştır. Ve İkinci Stil Roma duvar resmine esin kaynağı olan geçici ahşap sahne düzenlemeleri hakkında da bir fikir vermektedir.

Bakın bu ilginç. Bu, Leptis Magna Tiyatrosu'nda bulunmuş ve son derece iyi durumda korunmuş bir yazıt. Hala da orada. Gördüğünüz gibi, bu Latince yazıtın altında da Augustus Dönemi'ne ait pazaryerindeki gibi neo-Pun (Pön) dilinde çevirisi vardır. Ne yazdığını bilmek ilginizi çekebilir. Diyor ki, alıntı yapıyorum: "*Tanrısal Caesar'ın oğlu Vatanın Babası Caesar Augustus*" --yani Iulius Ceasar'ın oğlu Augustus diyor ve bu, bize bunun bir Augustus yapısı oluşunu gösteren kanıtlardan biri – "*pontifex maximus iken*" yani yüce rahipken - Roma Çağı'nda devlet ve din işleri birlikte yürütülürdü ve Augustus hem *imperator*, yani imparator hem de aynı zamanda Roma'nın Yüce Rahibi'ydi. Yani Augustus "*pontifex maximus iken, 24. kez tribunus yetkisini aldığında, 13. kez consul seçildiğinde Himilco Tapapius oğlu, ülkesini donatan*" -- demek ki, sadece bunu değil, başka yapılar da inşa ettirmiş-- "*ülkesini donatan, barış sever, rahip, suffete ve kutsal emanetlerin prefect'i Annobal Rufus bu yapıyı kendi parası ile inşa ettirdi ve adadı.*"

Bu, yerel halktan önde gelen, maddi olanağı olan hayırsever kişilerin dönemin imparatoru onuruna yapılar inşa ettirmesi gibi, eyaletlerde sıkça gördüğümüz bir uygulamanın çok güzel bir örneğidir. Bu, adının bir yapıda anılmasıyla adının, cömertliğinin, hayırseverliğinin gelecek kuşaklar tarafından da bilinmesini, aynı zamanda şehirlerine tiyatro gibi, hamam gibi gereksinim duyulan bir yapı katmak isteyenlerin yaptığı bir şeydi.

Yapılaşmanın İmparator Hadrianus zamanında da devam ettiğini söylemiştim. Hadrianus Dönemi'nde Leptis Magna'ya önemli bir yapı; çok büyük bir hamam eklendi. Bu Kuzey Afrika'da korunagelen ikinci büyük hamam yapısıdır. Burada planı; sağda hamam bölümünün, solda ise tüm yapı kompleksinin planını görüyoruz. Yapı M.S. 126- 127 yıllarına tarihleniyor. Bu plana hızlıca bakarsak, burada sadece,sağdaki planda da görülen hamam mekanlarını değil, yapının *palaestra'sını* da görürüz. Bu *palaestra'nın*, derslerde şu ana kadar gördüğümüz diğer *palaestra'lardan* çok farklı olduğu hemen dikkatinizi çekmiş olmalı. Neredeyse bir hipodroma benziyor, gerçi bu firkete şeklinde değil, iki ucu da kavisli. Aslında bir hipodromdan ziyade Traianus Forumu'ndaki, iki ucu kavisli, ortasında sütunlar bulunan Bazilika Ulpia'yı hatırlatmış olabilir. Burada en üst kısmında da iki tane apsis var.

Yani *palaestra'nın* şekli çok garip. Daha önce hiç böyle bir *palaestra* görmemiştik. Ama belki de şeklinden daha ilginç olan, yapının geri kalanıyla eksensel ilişkisinin olmamasıdır. Değil mi? Eksen dışında kalıyor. Yapının geri kalanıyla ne eksen ne de simetri ilişkisi vardır. Burada da, Augustus Tiyatrosu'nun *porticus*'undaki gibi bir durumun söz konusu olduğu neredeyse kesindir. Yani burada da onları, bunu eksen

dışında yapmak zorunda bırakan bir yapı olmalıydı. Ama aslında, bu haliyle mimari açıdan daha ilginç yapı haline gelmiş.

Hamam bölümüne gelince, burası gayet geleneksel. Roma hamam mimarisinde adını duymaya alıştığımız tüm mekanları görebiliyorsunuz. Bu, Titus ve Traianus zamanında Roma'da gelişmiş olan Titus Hamamı gibi, Traianus Hamamı gibi bir imparatorluk hamamıdır. Yani ana hamam mekanlarının ortada; aynı eksen üzerinde arka arkaya sıralandığı İmparatorluk Hamamı Tipi'ndedir. En tepede etrafında sütunlarıyla ya da kaideleler üstündeki sütunlarıyla ne görüyoruz; nedir bu? *Natatio*, evet *natatio*. *Frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium*; Gördüğünüz gibi, *caldarium*'un etrafında ışınsal nişler var. Yani *natatio*, *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium* hepsi arka arkaya dizilmiş, iki yanda da simetrik olarak yerleştirilmiş, ayna görüntüsü gibi birbirinin aynı mekanlar. Planda *frigidarium*'un üstünde üçlü geçme tonoz yok gibi görünüyor ama bazı araştırmacılar olduğuna inanıyor.

Bunun bir resmini birazdan göreceğiz. Ama önce Hadrianus Hamamı'nın günümüzdeki kalıntılarına bakalım. Hadrianus Hamamı ile Leptis Magna'nın taş yapı mimarlığında önemli bir değişim görüyoruz. Bu noktaya kadar tüm yapılar tümüyle yerli taşlarla inşa ediliyordu ama Hadrianus zamanında birden bire Leptis Magna yapılarında dünyanın farklı yerlerinden ithal edilmiş mermerler kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Hadrianus'un gezilerini, onun enternasyonal yaklaşımını düşündüğümüzde sanırım bu hiç de şaşırtıcı değildir. Bu yapıda yerli taş kullanılmış ama aynı zamanda Yunanistan'dan, Anadolu'da, hatta İtalya'dan ithal edilen mermerler de kullanılmış ve yapı yani Leptis Magna Hadrianus Hamamı harika bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu, Leptis Magna yapılarında kullanılan inşaat malzemeleri açısından çok önemli bir değişimdir.

Bu, Hadrianus Hamamı'nın *frigidarium*'unun, en azından bazı araştırmacılara göre nasıl bir yer olduğunu gösteren bir çizim. Bunun da aynen Roma'daki imparatorluk hamamlarının *frigidarium*'ları gibi olduğuna inanılıyor. Geçen ders gördüğümüz, daha geç döneme ait olan Caracalla Hamamı'nı düşünün, orada da iki yanda duvara bitişik sütunlarla desteklenmiş üçlü geçme tonoz vardı; o da çok yoğun bezemelere sahipti. Hamamı bu şekilde restore edenler, Caracalla Hamamı'ndaki gibi *frigidarium*'lardan esinlenmiş olabilir. Ama Leptis Magna'da bu tip, bu ölçekteki yapıların inşaatında çok az beton kullanıldığını biliyoruz. Bu ölçekte bir tonoz sistemi inşa etmek için beton kullanmak zorundasınız.

Sonuç olarak, burada iki olasılık var. Ya bunu gerçekten yaptılar ve Roma'da inşa edilenlerle kıyaslanabilecek türden bir mekan yarattılar ya da burada farklı bir tonoz kullandılar. Ama bu yapıyı inceleyen ve bu konuda bilgili olan araştırmacılar burada geçme tonoz kullanıldığına inanıyorlar. Şimdi, betondan başka malzemelerle de geçme tonoz yapabilirsiniz. Pompeii'de geçme tonoz değil, ama normal bir tonozun

ahşaptan yapılmış olduğunu gördük. Ama o malzemelerle bu ölçekte bir tonoz yapmak neredeyse olanaksızdır, burada beton kullanmak zorundasınız. Yani bu konu tartışmalı, burada nasıl bir tonoz sistemi olduğunu kesin olarak bilemiyoruz.

#### 4. Bölüm. Septimius Severus Leptis'i İthal Mermerle Kaplıyor

[00:44:49]

Septimius Severus da, doğduğu kentte ithal mermerlerle kaplı yapılar inşa etmeye devam ederek Hadrianus'un ve Hadrianus zamanında Leptis Magna'da yapılar inşa ettiren hayırseverlerin izinden gitti. Hatta, eğer Septimius Severus da Augustus gibi öğrenseydi, Augustus'un Roma için söylediği "tuğladan bir şehir buldum, mermer bir şehir bıraktım" yerine Leptis Magna için "yerli kireçtaşından bir şehir buldum, ithal mermerden bir şehir bıraktım" diyebilirdi. Çünkü bu tarihten itibaren Severus Dönemi Leptis Magna'sında bütün yapılarda ithal mermer kullanıldığını görüyoruz.

Bunlardan bir dizi örnek göstereceğim. Önce Severus Dönemi'ne ait bir çeşme yapısıyla; yani Leptis Magna'nın *nymphaeum*'u ile başlamak istiyorum. Ama bunu göstermeden önce, Septimius Severus'un Roma imparatoru olduktan sonra Leptis Magna'ya geldiğini bildiğimizi söylemem gerekir. Ama hatırlayacağınız gibi, Parth Savaşı'na katılmıştı yani hemen gelemezdi. Ama büyük Parth zaferinden sonra – hatırlayacaksınız, 203 yılında Parth zaferini kutlamak üzere Roma'da, Forum Romanum'da Septimius Severus Takı inşa edilmişti. Hemen aynı yıl, yani 203'de Septimius Severus'un karısı Julia Domna ve çocuklarıyla birlikte Leptis Magna'ya gittiği anlaşılıyor. Burada, mutlaka büyük bir geçit töreni ile karşılanmıştı.

Ve dediğim gibi, burada hemen büyük yapı projeleri başlattı. Ama Severus'un Leptis Magna'ya yaptığı ziyaret onuruna inşa edilen ve bugün sözünü edeceğimiz, Septimius Severus Takı imparatorun 203 yılındaki ziyareti sırasında olasılıkla zaten tamamlanmıştı. Tak 203 yılına tarihlenmektedir. Aynı tarihlerde diğer yapıların da inşasına başlandı. Bu yapıların bir kısmı ölümünden sonra, oğlu Caracalla tarafından bitirilmiştir. Leptis Magna'da Severus zamanında inşa edilen yapılardan biri çeşme ya da *nymphaeum*'dur. M.S. 211 yılına tarihlendiği düşünülüyor. Burada bir planını görüyorsunuz ve hemen neyin yanında? Buradaki nedir?

**Öğrenci:** *palaestra*.

**Profesör Diana E. E. Kleiner:** *palaestra*— Harika, kahve işe yaramış. Buradaki çıkıntı yapan dışbükeyliği ile *palaestra*. Diğer tarafta da *nymphaeum*'u yani çeşme yapısını görüyoruz. Bu yapıların ne kadar büyük bir dikkatle düzenlenmiş olduğunu görüyorsunuz. Mimarlar bu çeşmenin yerini, diğer yapılarla ilişkisini, bu içbükey dışbükey zıtlığını göz önüne alarak özenle seçmişler. Planda *nymphaeum*'un tek bir büyük nişi veya apsisi olduğunu görüyoruz, bunun içinde olasılıkla tanrı ve tanrıçaların,

yerel magistratların, imparatorun, imparator ailesinin heykellerinin bulunduğu daha küçük nişler olduğunu göreceğiz. Bunun önünde olasılıkla suyun aktığı bir havuz vardı. Ortadan veya nişlerden, heykellerin arasından çıkan su aşağıdaki bu havuza akıyordu. Havuzun iki yana doğru biraz açıldığını görüyorsunuz; Yapıyı cazip hale getiren ilginç bir form.

Şimdi, Leptis Magna gibi bir şehir neden bu kadar büyük bir çeşmeye gereksinim duymuştu? Tabii, bir su kaynağı olarak işe yarıyordu. Ama sanırım burada ondan fazlası var. Olasılıkla bu, bir tür gösteriş yapmak için tasarlanmış bir yapıydı. Günümüz gelir, yaptığına değer. Her şehrin, bu albenili havuz gibi, zamanı geldiğinde gösteriş yapmak için kullanabileceği bir yapıya ihtiyacı olabilirdi. Leptis Magna da bu konuda bir istisna değildi. Ve Leptis Magna'da Severus Dönemi'nde bu gösterişli havuzu inşa ettiler.

Burada yapının bugün ayakta olan kısmını görüyoruz. Aslında oldukça iyi korunmuş durumda, büyük nişi, daha doğrusu büyük nişin bir kısmını görüyoruz. İçinde tanımladığımız gibi, heykel konan küçük nişler var. Duvarlara gelince, bunların yerli kumtaşı veya kireçtaşından yapılmış olduğunu görüyoruz. Ama bütün sütunlar -- burada, tiyatrolarda gördüklerimize çok benzer bir şekilde iki katlı bir sütun tasarımı görüyorsunuz, nişin içinde de devam ediyor, gördüğünüz gibi iki katlı. Bütün bunlar Anadolu mermerinden yapılmış. Yani burada Anadolu'dan ithal edilmiş mermer kullanılmış. Anadolu'dan mermerlerle birlikte, buraya bunları işlemeyi bilen taş ustalarının da çalıştırılmak üzere getirildiğine inanıyoruz. Yani bu yapı da, Leptis Magna'da Severus zamanında yapımında ithal mermer kullanılan örneklerden birisidir.

Severus Forum'una geçmeden önce, bir fikir sahibi olmanız açısından Eski Forum'dan da kısaca söz edeceğimi söylemiştim. Ward-Perkins'in kitabında var, oradan okuyabilirsiniz. Ben de burada sadece iki önemli noktaya değinmek istiyorum. Biri, burada daha erken bir forum olduğu gerçeğidir. İnşasına Geç Cumhuriyet Dönemi'nde başlanmış, Augustus zamanında devam edilmiştir. Gayet anlamlı bir şekilde limana çok yakın bir yere yapılmıştır. Burada da, gördüğümüz diğer tüm forumlarda olduğu gibi büyük dikdörtgen bir alan söz konusudur. Altta, burada bir bazilikası var, şekil ve plan bakımından Pompeii'deki gibi, daha önce gördüğümüz bazilikalara çok benziyor. Ama bu tam olarak bir kare veya dikdörtgen değil. Bir kenarı farklı; çaprazlamasına uzanıyor. Bu da yine burada, tasarım sırasında dikkate alınması gereken bir yapı olduğunun göstergesidir. Yoksa bunun da etrafında sütun dizisi var.

Bu örnekte, kenardaki tapınak sayısı üçtür. Bu Roma'da gördüklerimizden farklı, ama duyulmamış bir şey değil. Size örnek göstermedim ama bu Roma'da da Cumhuriyet Dönemi gibi oldukça erken bir dönemden itibaren mimari komplekslerden bildiğimiz bir uygulamadır. Burada da konuyla ilgili bilgi edinmemize olanak veren üç tane tapınak var. Bir tanesi Kuzey Tapınağı; bunun kime adandığını bilmiyoruz. Yanında Augustus Dönemi

şehirlerinin çoğunda olduğu gibi bir Roma ve Augustus Tapınağı var. Burada da Liber Pater Tapınağı. Kim bu Liber Pater? Liber Pater özellikle bu coğrafyada çok önemli bir tanrı. Yani burada Roma tanrılarıyla birlikte yerel tanrılara da tapınıldığını görüyoruz. Bu, Roma kültürünün burada zaten var olan daha erken bir kültürün, dinin ve mimari uygulamaların üstüne kurulmuş olduğunun bir göstergesidir. Bu unsurlar birleşerek ilginç bir karışım oluşturmaktadır. Bunu Eski Forum'da çok iyi bir biçimde görüyoruz.

Septimius Severus zamanında Eski Forum'un yerine Yeni Forum yapıldı; bu Severus Forumu'dur. Bu Leptis Magna'da hala ayakta olan yegane önemli yapı kompleksidir. Severus Forumu'nun havadan çekilmiş bu fotoğrafını tekrar gösteriyorum. M.S. 216 yılında yapıldığına inandığımız bu forum aslında 216 yılında Caracalla tarafından tamamlanmıştır. Şimdi Leptis Magna ve buradaki inşaat teknikleri konusunda daha fazla şey bildiğimize göre, bu fotoğrafa baktığınızda daha önce fark etmediğiniz bir şeyi şimdi sanırım, görmüşsünüzdür. Örneğin forumun içindeki sütun parçalarına baktığınızda burada yerel kireç taşıyla değil, ithal bir malzeme ile karşı karşıya olduğumuzu hemen göreceksiniz. Bunlara, özellikle de ön plandakilere baktığınız zaman bunların hafif pembe renkli olduğunu görürsünüz. Bu pembe renk bunların granit olduğunu söylemektedir. Bu, Mısır'da çıkarıldığını bildiğimiz pembe damarlı granittir. Yani, burada da Severus Dönemi yapılarında kullanılmak üzere dünyanın farklı yerlerinden ithal edilen taşlar görüyoruz.

Leptis Magna'daki Severus Forumu'nun planı bunun gerçekten ilginç bir yapı olduğunu gösterir. Roma'daki erken forumlardan, özellikle de Traianus Forumu'ndan esinlenilmiş, ama birçok ilginç yönden onlarda ayrılır. Bu yapı, sadece Leptis Magna'da Severus zamanında nasıl bir yapı inşa edildiğini konusunda değil, aynı zamanda Septimius Severus eğer Roma'da bir forum yaptırsaydı, bunun nasıl bir yapı olacağı konusunda da bir fikir verir. Yani bu açıdan da ilginç bir yapıdır. Hatırlayacaksınız, Roma'da inşa edilen son imparatorluk forumunun Traianus Forumu olduğunu söylemiştim. Ondan sonra Roma'da başka forum yapılmamıştır. Ama eğer, eğer Septimius Severus Roma'da bir forum ve bazilika inşa ettirseydi, bu nasıl bir yapı olurdu? Olasılıkla, malzeme bakımından kesinlikle değil ama en azından plan bakımından böyle bir şey olurdu.

Plana baktığımızda bunun geleneksel bir yapı olduğunu görüyoruz. Bu arada bu çok büyük ölçekli bir yapı. Sütunlarla çevrili, kısa kenarlardan birinin üstünde tapınak olan büyük, dikdörtgen alanıyla geleneksel bir yapı. Tapınak alanın kısa duvarlarının birine yaslanmış ve önündeki açıklığa hakim konumda. Tapınağın planına hızla bakarsak, bunun da oldukça geleneksel olduğunu görürüz: Düz bir arka duvar, bu örnekte tek cella, portikoda bağımsız sütunlar, derin bir portiko, tek bir merdiven, cephe vurgusu. Yani bu sömestr boyunca gördüklerimizle son derece

uyumlu. Ayrıca yapının bu kenarında, güney kenarı boyunca bir dizi dükkan yani *tabernae* görüyorsunuz. Bunun forum tasarımının bir parçası olduğunu daha önce de gördük. Iulius Caesar Forumu'nu düşünün, orada da tam aynı yerde dükkanlar vardı.

Burada bazilikayı görüyoruz. Buna birazdan geri geleceğimiz için şimdilik planından söz etmeyeceğim. Ama burada ilginç olan bazilikanın yana doğru kaymış olmasıdır. Forumla tam olarak aynı eksen üzerinde değil. Diğer yöne doğru hafifçe kaymış. Bu, Romalıların zorunlu olmaları yapacakları bir şey mi? Kesinlikle hayır. Burada yine olasılıkla dikkate alınması gereken daha erken bir yapı vardı ve böyle yapmak zorunda kaldılar. Ama burada gördüğümüz gibi, oldukça olağanüstü bir çözüm üretmişler. Forumda durup bazilikaya doğru bakıldığında bazilikanın eksen dışına çıktığının fark edilmemesi için zekice, olağanüstü bir şey yapmışlar. Buraya, forumla bazilika arasına bir dizi kama biçimli dükkandan oluşan bir geçit yapmışlar. Dükkanlar bir uçta dar, diğer uca doğru genişliyor.

İçerde durup baktığınızda – birazdan bir resim göstereceğim – tamamen düz bir hat görüyorsunuz ki, önden zaten düz. Arkada ne olduğunu göremezsiniz. Yani burada durduğunuzda; bu apsisten, sütunların arasında geçip bazilikaya girerken bazilikanın yapının geri kalanıyla aynı eksende olmadığını algılayamazsınız. Severus Forumu'nu tasarlayanların ürettiği zekice bir çözüm.

Bazilikaya birazdan geri döneceğiz, ama şimdi forumla devam edelim. Burada forumun girişlerinden birini görüyoruz. Siyah beyaz olmasına rağmen duvarların yerli kumtaşı veya kireçtaşından yapılmış olduğunu ama kapılarda ve duvar ayaklarında ithal mermer kullanıldığını görebiliyorsunuz. Dikkatli bakarsanız, başlıkların bu sömestr şimdikiye kadar gördüğümüz başlıklardan farklı olduğunu görürsünüz. Burada yine, sadece Roma'dan değil, Roma İmparatorluğu'nun başka yerlerinden gelen, farklı etkilerin bir birleşimi söz konusu. Duvar ayaklarının üstünde, Mısır'da gördüklerimize çok benzeyen yivli başlıklar var. Sonra, şu alttaki başlığa bakın – bu başlık tipi forumda çok yoğun olarak kullanılmıştır, birazdan başka örnekler de göreceğiz – bu başlığın alt kısmında Roma'nın akanthus yaprakları var ama bu akanthus yapraklarından lotus yaprakları çıkıyor. Lotus yaprakları Mısır kökenlidir ve Mısır başlıklarında kullanılıyordu.

Yani Kuzey Afrika'daki bu yapıda Roma ve Mısır kültürlerinin bir karışımını görüyoruz. Bu kama biçimli dükkanlardan bir görüntü. Forumda duruyor ve bazilika yönüne bakıyoruz ve bazilikaya girmek üzereyiz. Gördüğümüz gibi, düz bir hat üzerindedir. Bunların önünde durduğunuzda, forumun hemen yanı başındaki bazilika ile aynı eksen üzerinde olmadığını söyleyemezsiniz. Burada bazı heykel kalıntıları, tümüyle ayakta kalan sütunlar ve biraz önce gördüğümüz lotus ve akanthus yapraklarından oluşan başlıklar görüyoruz.

## 5. Bölüm. Severus Tapınağı ve Bazilikası, Septimius Severus Takı ve Benzersiz Av Hamamı [00:59:46]

Tapınak. Bu, tapınağın Ward-Perkins'dan alınan restore edilmiş halini gösteren bir çizimi. Caracalla tarafında yaptırılmıştır. Bu, biraz önce planda arka duvar üzerinde gördüğünüz tapınak. Caracalla tarafından anne ve babasının yani artık *divi* olan Septimius Severus ve Julia Domna'nın onuruna yaptırılmış. Birçok bakımdan ilginç bir yapı. İlginç, çünkü yapının yanında üstü kemerli bir sütun dizisi var. Bu dönemde bu düzenlemenin öne çıkıp, yaygınlaşmaya başladığını görüyoruz. Ostia'da geç dönem konutlarında da görmüştük. Örneğin 4. yüzyıl başına tarihlenen Cupid ve Psyche Evi'ni hatırlayın. Yani, aralarında medusa başı olan kemerli sütun dizileri bu dönemlerde yaygınlaşmaya başlıyor.

Tapınağın çok yüksek bir podyuma yerleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Neden? Çünkü duvarlardan daha yüksekte olması, uzaktan da görülebilmesi için. Aynen Ostia'daki Capitolium'un, apartmanlarla baş edebilmesi için çok yükseğe yerleştirildiği gibi. Burada da aynı şey söz konusu. Duvarlarda yerli kireçtaşı, sütunlarda ithal mermer kullanılmış. Merdiveni ilginç. Tek bir merdiven ama piramidal olduğunu görüyorsunuz. Bu Mısır etkisini çok abartmak istemiyorum ama bu tasarımda da bir Mısır etkisi olduğu düşünülebilir. Sütun kaidelerine bakarsanız, burada Yunan sanatının en bilinen temalarından biri olan tanrılarla gigantların savaşının betimlenmiş olduğunu görürsünüz.

Yani bu eyalet şehrinde ilginç olan, burada dünyanın farklı yerlerinden; Yunanistan'dan, Kartaca'dan, Mısır'dan ve tabii ki Roma'dan gelen etkilerin bir karışımını görüyor olmamız. Bu, kemerli sütun dizisinden bir görüntü. Medusa başı, gördüğünüz gibi son derece derin olarak işlenmiş, bu Severus Dönemi'nin bezeme sanatında da görülen bir özelliktir. Tekrar planda bazilikayı görüyoruz. Orta ve yan nefleriyle, iki ucundaki apsislerle Roma'da Traianus zamanında yapılan Basilika Ulpia'ya çok benziyor. Olasılıkla ondan esinlenilmiş.

Bakın burada da bir duvar var. Duvardan birkaç yerden geçiş var. Duvar, kenardan dışa taşan sütunlarla dekore edilmiş. Bu sütunların yapısal herhangi bir işlevi yok. Geleneksel mimari unsurlarla yaratılan bu girintili çıkıntılı dalgalanma yine Roma mimarlığında barok olarak tanımladığımız evreye geçişin bir işaretidir.

Bu, forum ve bazilikanın havadan çekilmiş, muhteşem bir fotoğrafı. Basilika forumdan daha iyi korunmuş durumda. Bazilikanın gördüğünüz gibi, denize yakın harika bir konumu var. Tekrar belirtelim, burada bir liman kentinden söz ediyoruz. Apsisleri, ayakta kalan sütunları, kama biçimli dükkanları görüyorsunuz. Yine gördüğünüz gibi, basilika sütunlarının çoğu forumdakilerden daha iyi durumda kalmış. Burada görüyorsunuz. Aslında Roma'daki Basilika Ulpia'dan da çok daha iyi



durumda korunmuş, dolayısıyla burada, bir antik dönem bazilikasının görünümü konusunda çok daha iyi bir izlenim edinebiliyoruz. İnşaat malzemeleri arasındaki farkı görüyorsunuz; Mısır'dan pembe granit de kullanılmış. Burada lotus yapraklıların yerine Korinth başlıkları kullanılmış. Yani bu yapıda da yerli taşla ithal taş malzemeyi bir arada görüyoruz.

Bu da iç mekanın restore edilmiş hali; aynen Roma'daki Basilika Ulpia gibi bu da aslında iki katlıymış. Tepede görüyorsunuz, yine Roma'daki Basilika Ulpia'da olduğu gibi, kasetli düz bir tavan var. Nişlerin içinde de kasetli tavanlar olduğunu görüyorsunuz. Çok ilginç bir dekorasyon. İki katlı sütun kullanımı, bunların yapısal herhangi bir işlevi söz konusu değil. Sadece bezeme amaçlı. Bize doğru çıkıntı yapan sütunlarla girintili çıkıntılı dalgalanma hareketi yaratılmış. Bir de, ortasında çok sıradışı mimari bir motif var. Burada güney apsisi görüyoruz. Korunan pembe graniti burada da görüyoruz. Nişin bu kısmında İon başlıkları kullanılmış ve iki yanda üzeri çok yoğun bezemeli duvar ayakları var. Nişin ortasında da bu uzun sütunlar yer alıyor. Bu çok ilginç, çünkü bunların yapısal bir işlevi yok; işleri sadece orada durup güzel görünmek. Yüksek kaideler üstünde devasa sütunlar, üzerlerinde Korinth başlıkları ve bir lento var. Lentonun üstünde grifon, onun üstünde de tekrar bir lento var.

Bunun amacı neydi? Bir tür dini anlamı mı vardı? Bu sivil bir yapı, bu nedenle bu düşük bir olasılık. Bu sadece bir dekordu, diğer dekorlar gibi ama burada tümüyle mimari elemanlar kullanılmıştı. Duvar ayakları da son derece ilginç. Gördüğümüz gibi, üzerindeki yoğun kabartmalarla neredeyse soyutlaşmış. Işık gölge oyunları var. Ayrıntılara bakarsanız birkaçında Hercules'in 12 görevinin betimlendiğini göreceksiniz. Bunun Caracalla tarafından bitirilmiş bir yapı olduğunu hatırlayın. Caracalla'nın hamamında olduğu gibi, burada da Hercules tasvirleri istediğini ya da bu yapının inşasına katkısı olan hayırseverin aklında bu bağlantının olduğunu düşünmek zorlama mı olur? Belki, ama üzerinde düşünmeye kesinlikle değer. Buradaki bezemelerle ilgili iki ayrıntı daha.

Kısaca Septimius Severus Takı'ndan da söz etmek istiyorum. Mimariden ziyade bir heykeltraşlık eseri, üzerinde ikonografisiyle ilgi çeken çok sayıda figürlü sahne var. Ama biz dediğim gibi, 203 yılında tamamlanmış yani Septimus Severus'un ziyaretine yetiştirilmiş olduğuna inandığımız bu yapıya kısaca değineceğiz. Bu yapı, Roma'da yine Septimius Severus'un Parth zaferi onuruna yapılan takla aynı zamanda inşa edilmiş olması nedeniyle de önemlidir. Katatmalarında o savaştan sahneler bulunan bu takla da aynı zafer kutlanmaktadır.

Bu, Roma'daki taktan çok farklıdır, çünkü bu bir *tetrapylon*'dur. Ödev konularından konuşurken *tetrapylon*'lardan söz etmiştik. Bunlar iki yolun kesiştiği noktada yol üstüne inşa edilen dört cepheli taklardı ve her iki yoldan ve yönden gelen trafik bu takın altından geçiyordu. Çok zekice bir tasarım. *Tetrapylon*'ların Roma'da kullanılmadığını ama eyaletlerde çok

yaygın olduğunu gördük. Burada da bir örnek görüyoruz. Bu arada bu yapı aslında tümüyle yıkılmış; bu restore edilmiş hali. Gerçi heykeltraşlık eserleri tümüyle kopya. Orijinalleri müzede. Ama yapıya baktığımızda çok ilginç bir şey görüyoruz. Burada kırma üçgen alınlık kullanılmıştır. Gördüğünüz gibi, alınlık bölünmüş, sadece kısmi olarak kullanılmıştır. Bu Roma tak tasarımında görmediğimiz bir özellik.

Bu yandan bir görüntü, burada bu kırma üçgen alınlıkların etkileyici görüntüsünü ve ayrıca tüm yapının kabartmalarla kaplı olduğunu daha iyi algılayabilirsiniz. Burada da yapı, bazilikada gördüğümüz duvar ayaklarında olduğu gibi, bezemelerle neredeyse kütesinden arındırılmış. Kabartmalardan çok hızla iki ayrıntı göstermek istiyorum. Tepede, zafer arabasının içinde Septimius Severus ve iki oğlu betimlenmiş. Burada Septimius Severus oğlu Caracalla ile el sıkışıyor; sanki ona yetki verir gibi. Ortada Geta duruyor. Geta henüz hayatta ve buradan silinmemiş. Hemen onların yanında Julia Domna'nın peruğuyla harika bir tasviri; onlara bakıyor. Ama buradaki figüre bakın. Kim bu? Elinde asası ile Hercules, hemen Caracalla'nın arkasında duruyor. Burada yine Caracalla ile diğer benliği arasındaki bağlantıyı görüyoruz.

Bugünkü dersimizi Leptis Magna'daki en sevdiğim yapıyla bitirmek istiyorum. Aslında tüm sömestr gördüğümüz yapılar arasında en sevdiğimden biri, çünkü bu eşsiz bir yapı. Bu, Leptis Magna'daki Av Hamamı olarak adlandırılan yapı. M.S. 2. yüzyıl sonu – 3. yüzyıl başlarına tarihleniyor. Burada, Ward-Perkins'den alınan aksonometrik bir çizim görüyoruz. Birazdan göreceğimiz gibi, çok iyi korunmuş bir yapı. Burası her açıdan son derece ilginç bir hamam yapısıdır. Öncelikle bu özel bir hamamdır. Sömestr boyunca çok sayıda örneğini gördüğümüz halk hamamlarından biri değildir. Özel hamam derken neyi kastediyorum? Burada Trainaus'un villasındaki gibi, villa içinde özel bir hamamdan, tek kişiye ait bir hamamdan söz etmiyorum.

Bu şehir içinde özel bir hamam. Ama tek bir kişiye değil, bir gruba ait, bir meslek grubunun üyelerine ait bir hamam. Bu insanların işinin İtalya'ya satmak üzere Afrika'da yabancı hayvanlar yakalamak olduğunu düşünüyoruz. Yani bir anlamda Roma'daki, İtalya'daki anfitiyatrolara malzeme sağlıyorlardı. Onların işi buydu. Bu işten çok iyi para kazanmış olmalı. Bir araya gelip kendilerine birlikte zaman geçirip eğlenebilecekleri, göreceğimiz gibi deniz kıyısında harika bir hamam yaptırmışlar. Burada ilginç olan, Leptis Magna'da başka yerlerde çok az beton kullanılmış olmasına rağmen bu yapının beton olmasıdır. Bu nedenle bu yapı, gördüğümüz diğer yapılardan, hatta tak gibi, forum ya da bazilika gibi Septimius Severus onuruna inşa edilen yapılardan bile daha yenilikçidir.

Yenilikçi demekle neyi kastediyorum? Burada betonun sonuna kadar nasıl kullanılmış olduğunu görüyorsunuz. Yapıya sekizgen bir ön avludan

giriyorsunuz. Girişteki vestibülün planı sekizgen. Vestibülden dilimli bir kubbesi, yani bir tür balkabağı kubbesi olan *tepidarium*'a giriyorsunuz. Burada daha erken döneme ait Hadrianus yapılarının etkisini görüyoruz. Buradan beşiktonozlu geniş bir mekan olan *caldarium*'a geçiyorsunuz. Gördüğünüz gibi, buradaki *frigidarium* da beşiktonozlu. Bu mekanları mimari açıdan ilginç ve gördüğümüz diğer her şeyden farklı kılan; yani eşsiz olmasına neden olan, bu beton tonozların sadece yapının içinden değil, dışardan da görünür olmasıdır. Tonozlar yapının dışından da görünmektedir.

Dışardan bu mekanın beşiktonozlu olduğunu; bunun beşiktonozlu olduğunu; bunun dilimli bir kubbesi olduğunu görebilirsiniz. Bunu diğer yapılarda görmemiştik. Evet, Roma'daki imparatorluk hamamlarında *frigidarium*'ların kubbelerini göz ucuyla algılıyorsunuz, geçme tonozları dışardan hissedebiliyorsunuz ama o kadar; burada görebildiğiniz gibi değildi. Bu devrimsel nitelikte, çok farklı, bu yapıya özgü bir tasarım.

Tüm bunları dışardan da göreceğiniz son iki resim göstermek istiyorum. Bu siyah beyaz ama dışarda oluşan geometrik formları net bir şekilde görüyorsunuz. İçerde nasıl bir yapı olduğu açıkça belli oluyor. Pantheon'daki süprizi anımsayın. Dışardan baktığınızda, tipik bir Yunan tapınağı gibi görünüyordu. İçeri girdiğinizde ise sizi şaşırtan bir Roma iç mekanıyla karşılaşıyordunuz. Burada ise, daha önce hiç görmediğimiz bir şekilde, bir anlamda iç ve dış mekan bir araya getirilmiş. Yapının dışında durup baktığınızda iç mekanın nasıl görüldüğünü söyleyebilirsiniz. Bunu daha önce hiç görmemiştik – gerçek anlamda devrimsel bir tasarım.

Son bir resim. Biraz solmuş ama elimdekilerin en iyisi bu. Ama sanırım kumsala ve denize karşı şekillenmiş bu silüeti görecebileceğimiz etkileyici bir resim. Beşiktonozlar, dilimli kubbe. Tüm bunlar içerden olduğu gibi, dışardan da görülebiliyor. Çok yenilikçi bir yapı ve bu, bir imparator tarafından; dönemin imparatoru tarafından ya da imparator onuruna bir hayırsever tarafından yaptırılmamış; Severus Dönemi'ndeki yenilenme sırasında inşa edilmemiş. Bu, bir grup adamın duygu ve düşünceleriyle şekillenmiş bir yapı. Dersi, M.S. 2. yüzyıl sonu – 3. yüzyıl başlarında yaşamış olan bu adamlar için yaşam epey keyifliymiş diyerek bitirmekten başka ne diyebilirim. Hepinize teşekkür ederim.

[transkript sonu]

[başa dön](#)